

**„A NEMESI ERÉNYEK MŰHELYE”
A COLLEGIUM THERESIANUM MINT LOVAGI AKADEÉMIA**

A lovagi akadémiák történetének értelmezése, feltárása a történetírás nagy adóssága. A nemzetközi szakirodalomban a múlt századforduló intézménytörténeti megközelítései után, a nemesi műveltség kutatásával párhuzamosan a lovagi akadémiák is a kutatás fókuszába kerültek.¹ Különböző megközelítések (intézmény-, pedagógia-, kultur-, politikátörténeti stb.) hiánypótló munkák születtek, de még sok a megválaszolatlan kérdés. A magyar történetírás a múlt századfordulón foglalkozott velük, de inkább bevezető, kontextualizáló igénnyel.² A későbbi munkákban a Kavalierstour és a nemesi utazások kapcsán találunk utalásokat a lovagi akadémiákra,³ Olga Khavanova Theresianumról szóló tanulmányaiban⁴ is olvashatunk róluk részproblémaként, de nincs olyan magyar történettudományi mű, amelynek ez a kérdés a központi problémája lenne. Ezért mielőtt rátérnénk a Theresianum lovagi akadémiákra jellemző attribútumainak bemutatására, talán nem fölösleges egy hosszabb bevezetés.

A lovagi akadémiákról

A kora újkor hajnalán új nemesi kép kezdett kirajzolódni, a nemesi rend középkori pozíciója átalakulóban volt. A lovag nemes eltűnt, az abszolutizmus kialakulásával társadalmi átstrukturálódás kezdődött, a nemesség a királyi szolgálatban találta meg új identitását. A XVI. század első felében gazdasági változások (infláció, árányok megváltozása), hadügyi reformok (lovasság helyét a tüzérség és a gyalogság veszi át) zajlottak, illetve a reformációval a kereszténység egysége is megbomlott. Megváltozott a fejedelmek hatalmi pozíciója. Az udvarba való integráció nemcsak politikai változást jelentett, hanem fontos kulturális változást is. Az udvari társadalomnak (amely nemcsak a fejedelem közvetlen környezetét jelentette, hanem tágabb értelemben az egész kormányzati rendszert) nem lovagra vagy korábbi értelemben vett harcoló nemesekre volt szüksége, hanem udvaroncokra és gavallérokra. Így vehette kezdetét az a kulturális és társadalmi folyamat, amelyben a lovagból *Kavallier* (művelt, udvarias nemes) lett. „Az udvarnak

¹ Ezúton is köszönöm Poór János tanár úrnak és Vajnági Mártának a dolgozat megírásához nyújtott segítségét és tanácsait.

² Néhány kiemelt példa: *Károlyi, Árpád*: Nemesi akadémia terve a múlt század első feléből. *Századok*, 18. (1884) 1. sz. 1–21. o. (A továbbiakban: *Károlyi* 1884.); *Fináczy, Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I–II. Budapest, 1899.; *Kisparti János*: A váci Theresianum története. Vác, 1922. (A továbbiakban: *Kisparti* 1922.)

³ Többek között: *Toma Katalin*: Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670). A Kavalierstour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. *G. Etényi Nóra, Horn Illdikó*. Budapest, 2005. 192–214. o.

⁴ *Khavanova, Olga*: Social Justice Reduced to the Privileged Estate. Noble Academies in Eighteenth-Century Hungary. In: *Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest*. Bd. 11.. Hin zu neuen Zielen 2000. Hrsg. *Ferenc Glatz*. Budapest, 2001. 225–230. o.; *Khavanova, Olga*: Elite Education and Politics: Hungarian Nobles at the Viennese Theresianum in the Eighteenth Century. *Sic Itur Ad Astra*, 2000. 4. sz. 77–90. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2004/a.); *Khavanova, Olga*: Longing for Modern Education or Desire of Social Prestige. In: *Hatalom és Kultúra II. k.* Hrsg. *Ferenc Jankovics* und *Judit Nyerges*. Budapest, 2004. 265–270. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2004/b.); *Khavanova, Olga*: Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni. Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején. *Századok*, 139. (2005) 5. sz. 1105–1129. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2005.); *Khavanova, Olga*: Hazafiság a lojalitás jegyében. A Theresianum magyar növendékei és a bécsi udvar. *Századok*, 140. (2006) 6. sz. 1503–1518. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2006.); *Khavanova, Olga*: Egy magyar úrfi a bécsi Tereziánumban. Desselwffy István szellemi világa és mindennapi gondolatai. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. *Krász Lilla, Öborni Teréz*. Budapest, 2008. 387–394. o. (A továbbiakban: *Khavanova* 2008.)

olyan a levegője [írja Montesquieu], hogy ott az ember lemond a saját nagyságáról egy kölcsönzött nagyság kedvéért.”⁵ Ezt a folyamatot nevezi a történettudomány a nemesség domesztikációjának („megszelídítésének”), ami az affekciók kontrollálását, civilizálódást jelenti.⁶ Ez – kis fáziseltolódással – együtt járt a nemesi rend „szakosodásával”, amikor is a születés mellett a tudás is fontossá vált. A domesztikációban és a szakosodásban egyaránt központi szerepet kapott a tanulás és a művelődés.⁷

Milyen lehetőségei voltak a nemességnek az átalakulásra a művelődés terén? A nemesi iskoláztatás legfontosabb állomásai és lehetőségei a következők voltak: saját udvarmester vagy házitanító által irányított képzés, tanulmányok egy lovagi akadémia (vagy azzal azonos szintű jezsuita gimnáziumban vagy protestáns kollégiumban), fejedelmi udvarban működő iskolában, nemesi apródként az uralkodó szolgálatában tanulni, *Kavalierstouron* (vagy *grand touron*) és egyetemeken művelődni.

A nemesi iskolák és a különböző oktató-nevelő intézmények története a nemesség domesztikációjával vette kezdetét. Norbert Conrads és a szakirodalom jó része a német lovagi akadémia (Ritterakademie) mintáit XVI. század végén és a XVII. század első felében feltűnt francia akadémiaiban és oktatási elképzelésekben látja. Említésre méltóak François de la Noue és Antoine Pluvinel tervei, akik a hagyományos nemesi képzést akarták megreformálni és jobban hasznosíthatóvá tenni. Ha röviden akarjuk definiálni a *Ritterakademie* fogalmát, azt mondhatjuk, hogy ezek az iskolák tipikusan a kora újkori, hierarchizált társadalmi rendhez és annak igényeihez igazodó oktató-nevelő intézmények voltak.⁸ A drezdai akadémia tervét (1674) kidolgozó Johann Georg Pascha szavaival egyszerű megérteni, hogy a kortársak számára mit jelentett a lovagi akadémia: „mily felettebb hasznos és dicséretes az országban, ha a fiatal nemeseknek zsenge korukban nemesi exercitiumokat oktatnak és hasonlóan gyermekkoruktól fogva minden nemeshez közel álló erényekben neveltetnek, azért hogy azután [...] az országos főméltóság és az egész haza hasznára legyenek hű alattvalói szolgálatukkal béke és háború idején.”⁹ Lovagi akadémiaiban tanulni rendi kiváltságnak számított, reprezentatív funkcióval bírt, és megkerülhetetlen állomást jelentett a nemesi domesztikáció folyamatában. Ezek az iskolák ál-

⁵ Montesquieu, Charles-Louis De *Secondat*: A törvények szelleméről. Ford. Csécsy Imre, Sebastyén Pál. Budapest, 2000. 86. (A továbbiakban: Montesquieu 2000.)

⁶ Elias, Norbert: A civilizáció folyamata. 2. kiad. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 2004. (A továbbiakban: Elias 2004.) 63–104. o. Norbert Elias domesztikációs elmélete a történettudományban komoly vitákat váltott ki, amelyek hatására Elias koncepcióját megkötések nélkül ma már nem lehet alkalmazni. A kiváltságos rend udvari domesztikációja nem egyoldalú szociológiai folyamat volt, a nemesség nem adta fel regionális vezető és földesúri szerepét sem. Az udvari integráció komplexitásáról és az elias modell korrekciójáról bővebben: Duindam, Jeroen: Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court. Amsterdam, 1995. (A továbbiakban: Duindam 1995.)

⁷ A nemesi művelődés kora újkori folyamatáról az általam ismert legrészletesebb mű: März, Adolf L.: Die Entwicklung der Adelserziehung vom Rittertum bis zu den Ritterakademien. (Dissertation) Wien, 1949. (A továbbiakban: März 1949.)

⁸ Conrads, Norbert: Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert. Göttingen, 1982. (A továbbiakban: Conrads 1982.); Engelbrecht, Helmut: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unter richt auf dem Boden Österreichs. Bd. 3. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz. Wien, 1984. (A továbbiakban: Engelbrecht 1984.) 51–59. o.; März 1949. 180–234. o.

⁹ „wie höchst nützlich und rühmlich sei in einem Lande, wenn Junge von Adel in dero blühenden Jugend in denen Adeligen Exercitien unterwisen und gleichsam von Kindheit auf in allen dem Adel anstehenden Tugenden erzogen werden, darmit selbige hernach [...] geschickt seyen, ihrer hohen Landesorbigkeit und dem ganzen Vaterlande zu Friedens- und Kriegszeiten unterthänigste treue Dienste zu leisten.” Idézi: Müller, Georg: Ein Versuch zu Gründung einer Ritterakademie in Dresden (1674). In: Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde. Hrsg. Hubert Ermisch. Bd. 10. Dresden, 1889. 49. o.

talában a fejedelmek mellett működtek,¹⁰ akik aktív kezdeményezői voltak létrejöttüknek, és később is patrónusaik maradtak.

Milyen képzést adtak ezek az iskolák? Nehéz átfogó választ adni erre a kérdésre, mivel a lovagi akadémiák virágkora a XVI. század vége és a XVIII. század utolsó harmada közé datálható, és ezalatt a 200 év alatt sok változás történt, amit a területi sajátosságok tovább árnyalnak.¹¹ Általánosan azonban megállapíthatjuk, hogy ezekben az intézményekben modern idegen nyelveket (francia, olasz), néhol latint (amelyet korszakunk vége felé fokozatosan a saját nemzeti nyelv vált fel), hadügyi tudományokat, úgynevezett nemesi *exercitium*okat (tánc, zene, lovaglás, vívás), különböző játékokat, humán- és természettudományokat oktattak. Jól képzett udvari ember vagy hivatalnok számára az itt megszerzhető tudás és műveltség nélkülözhetetlen volt – az oktatás számukra nemcsak kulturális, hanem egzisztenciális kérdést is jelentett.

A lovagi akadémiákon nemcsak az oktatás és nevelés színvonala volt eltérő, hanem az életkörülmények is. A „célközönségnek” megfelelően alakult az akadémián belüli komfort (nem mindegy, hogy a nemesség mely rétege látogatta az iskolát). Bizonyos iskolákba az ifjak saját nevelőt vagy udvarmestert is magukkal vihetek, illetve külön cselédet vagy szolgálót igényelhetek. Sok intézményben fordult elő, hogy a különböző vagyonú és rangú diákok keveredtek egymással, itt a diákok az egymás közti hierarchiát is képesek voltak reprezentálni (saját szoba, inas, könyvek, ételek, ruhák stb.). Az egyes rétegek nemcsak a társadalmon belül különültek el, hanem az iskola falain belül is. A hagyományos lovagi akadémiák kora a felvilágosodás kibontakozásával aztán véget ért, ekkor az új igények kielégítésére egyre jobban szakosodni kezdtek, és a modern tisztképző iskolák is ekkor alakultak ki.¹²

A kora újkori lovagi akadémiák alapítása három nagy hullámban ment végbe. Az első nagy hullám a XVI–XVII. század fordulója körüli időszakra tehető (leginkább Franciaország területére), a második a XVII. század második harmadára (főként Németországban), a harmadik hullám pedig az 1720-as és 1760-as évek közé datálható. Ebben az időszakban jöttek létre nemesi akadémiák (a teljesség igénye nélkül) a morvaországi Saarban (1724), Olmützben (1724), Drezdában (1725), Salzburgban (az egyetemhez kötődve, 1737-ben), Varsóban (teatinusok: 1737, piaristák: 1740, Stanislaw Augusta: 1765), Lunévilleben (1737), Kremsmünsterben (1744), Prágában (1744/45 bár ez csak tervezet maradt) Braunschweigban (1745), Soróban (1747, Dánia); Bécsben (Theresianum, 1746, Savoyai Akadémia, 1749), Kasselben (1764) és Berlinben (Académie Royale des Gentils-Hommes, 1765). A harmadik alapítási hullám során jöttek létre a lengyel nemesi jezsuita iskolák Lembergben (1749), Ostrogban (1751), Wilnóban (1751), Lublinban (1753), Posenben (1756).¹³

A Habsburg Monarchiában későn kezdődött meg *Ritterakademie*-k alapítása.¹⁴ Az első nagyjából ilyen funkciót betöltő iskolát I. Ferdinánd alapította. Ez a bécsi udvarban működő udvari apródképző volt, amely szolgálattal összekötött oktatást nyújtott, így nem

¹⁰ Ezek prototípusai voltak Szászországban a szegényebb nemeseknek fenntartott fejedelmi iskolák. Ilyen iskolák működtek Pfortában, Grimmában és Meißenen. Ezek a korai uralkodói művelődés-irányításnak és integrációs politikának voltak figyelemre méltó eszközei. *März* 1949. 177–179. o.

¹¹ *Conrads* 1982. 23–322. o.

¹² *März* 1949. 226. o.

¹³ *Conrads* 1982.; *März* 1949. 188–216. o.; *Stanislaw, Litak*: Wandlungen im polnischen Schulwesen im 18. Jahrhundert. In: *Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert.* Hrsg. von *Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Heinrich Lutz.* Wien, 1976. 96–125. o.

¹⁴ A Habsburg Birodalom lovagi akadémiáiról modern összefoglaló mű még nem született. Az egyes intézmények önálló történetével (kiváltképp a bécsi iskolákkal) a múlt századforduló történetírása sokat foglalkozott. Összefoglaló fejezetek a Habsburg Birodalom lovagi akadémiáiról: *März* 1949. 209–216. o.; *Engelbrecht* 1984. 51–60. o.

tekinthető önálló iskolának. Ezt követte majd másfél évszázaddal később az alsó-ausztriai rendek Landschaftsakademie-je (1682), amely mérföldkönek tekinthető az ausztriai, de leginkább az alsó-ausztriai rendek oktatástörténetében. 1702-ben Salzburgban alapította Johann Ernest Graf Thun érsek a Collegium Virgilianumot.¹⁵ *Ritterakademie*-k működtek még Olmützben (1724), Kremsmünsterben (1744) és Innsbruckban (1775) is. Ezekben feltételezhetően nemesi *exercitium*okat, modern nyelveket oktattak, a kremsmünsteriben pedig a hadi tudományok és a matematika különleges súllyal voltak jelenek.¹⁶ Ezek az iskolák fontos szerepet játszottak a közép-európai nemesség művelődésében és rendi identitásának megőrzésében.

A Theresianische Ritterakademie

A Theresianum a korban már várva várt iskolának számított, összbiriodalmi szinten is érezhető volt az igény egy magas színvonalú elitképző iskolára, ahol a fiatal arisztokraták az udvar közvetlen közelében sajátíthatják el az új, hasznos tudományokat, hogy aztán képességeiket az állam szolgálatában kamatoztathassák.¹⁷ Különösen a magyar rendek várták türelmetlenül egy ilyen intézmény létrehozását. Az osztrák és cseh rendek rendelkeztek saját *Ritterakademie*-vel, de a történeti Magyarország területén nem működött ilyen iskola. Károlyi Árpád 1884-es tanulmányában¹⁸ azt a kérdéskört járta körül, miért nem tudott megvalósulni az a magyar nemesi akadémia, amelynek felállítását az 1723. évi országgyűlés és III. Károly is támogatta, és amelynek ügyét az 1740-es évek első éveiben Koptik Oddo, a dömölki bencés apát vette pártfogásába.

Bár a Theresianum 1746. február 24-én létrejött, de az alapítás folyamata még 1751-ig (az alapítólevelek kiadásáig) eltartott.¹⁹ Az akadémia kezdetben a jezsuiták, majd a rend 1773-as feloszlata után a piaristák kezelésében működött. A *Theresianum*, amely megkapta a jogot arra, hogy az uralkodónó nevét viselhesse, az udvarral is szoros kapcsolatba került, amely anyagilag és szimbolikusan (udvari reprezentáción keresztül) is támogatta működését. Az akadémia tanrendje – a jezsuita akadémiákhoz hasonlóan – három szintből állt: grammatikából, humaniorából²⁰ és filozófiából, de az udvar kérésére három-, majd később négyéves jogi stúdium is helyet kapott a képzésben. Az akadémián a XVIII. században, de kiváltképp az 1770-es évek végéig a Habsburg Birodalom legnevesebb tudósai tanítottak.²¹

¹⁵ Engelbrecht 1984. 58. o.

¹⁶ März 1949. 215. o.

¹⁷ A Theresianum összbiriodalmi összefüggéseiről röviden lásd: *Kökényesi Zsolt*: Néhány újabb szempont a bécsi Theresianum összbiriodalmi jellege mellett. In: Paletta. I. Korájkor-történeti Diákkonferencia, Tanulmánykötet. Szerk. Fekete Bálint, Nyúl Viktor. Budapest, 2013. 115–123. o.

¹⁸ Károlyi 1884. 1–21. o.

¹⁹ Ekkor szilárdult meg az akadémia jogi és anyagi helyzete. A *Theresianum* történetéről: *Cicalek, Theodor*: Beiträge zur Geschichte des Theresianums. Wien, 1872. (A továbbiakban: *Cicalek* 1872.); *Schwarz, Johann*: Geschichte der Savoy'schen Ritter-Akademie in Wien vom Jahre 1746 bis 1778. Wien, 1890. (A továbbiakban: *Schwarz* 1890.); *Guglia, Eugen*: Das Theresianum in Wien: Vergangenheit und Gegenwart. Wien, 1912. (A továbbiakban: *Guglia* 1912.); *Igálffy-Igály, Ludwig*: Das Theresianum – Werden und Wandlungen in drei Jahrhunderten. In: Maria Theresia – Gedenkjahr, 1980: Theresianische Akademie in Wien. Hrsg. Alfred Weissgräber. Wien, 1980. 18–49. o. (A továbbiakban: *Igálffy-Igály* 1980.)

²⁰ A jezsuita gimnáziumi rendszer hat osztályból állt. A *classis elementaris* évfolyama után a grammatika (3 év), majd a *humaniora* (2 év) következett. A hat év alatt a diákok elsősorban a latin nyelvet és műveltséggel ismerkedhettek meg.

²¹ *Cerman, Ivan*: Habsburgischer Adel und Theresianum: Wissensvermittlung, Sozialisierung und Berufswege. In: Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen. Hrsg. von Ivo Cerman, Luboš Velek. München, 2006. (A továbbiakban: *Cerman* 2006.) *Kökényesi Zsolt*: A tudomány és a nyilvánosság kapcsolata egy nemesi akadémia példáján. A bécsi Theresianum reprezentációja a 18. században. *Világtörténet*, 34. (2012) 1–2. sz. 35–68. o. (A Theresianum tanrendjének a felvilágosult modernségét ebben a

A Theresianum mint lovagi akadémia fogalomnak több jelentése van. Elsőként jelenti az akadémia 1755 és 1758 közötti időszakát, amikor az intézmény nevébe először került be a Ritterakademie kifejezés. Ekkor a jezsuiták fenntartásában lévő Theresianum mellett, Mária Terézia megalapította az ún. Theresianische Ritterakademie-t, amely egy önálló iskola volt, ahol világi professzorok jog- és államtudományokat oktattak. Második jelentésként a bécsi iskola típusát általánosan határozza meg. A Theresianum hivatalos nevében 1778-tól folyamatosan szerepelt a Ritterakademie szó egészen a XIX. század közepéig. A Theresianum ugyanakkor egyedi iskolatörténeti kategóriának is tekinthető, mivel egyszerre volt jezsuita és lovagi akadémia, valamint magas színvonalú jogi szakiskola.

A Collegium Theresianum nem az 1750-es évek második felében vált lovagi akadémivá, már az alapítás után közvetlenül annak számított. Mire utal az 1755 és 1758 közötti Ritterakademie vagy Ritterschule elnevezés? A Favorita kastélyban (a Theresianumnak otthont biztosító korábbi Habsburg nyári rezidenciában) ekkor két intézmény működött egymás mellett. Az egyik az 1746-ban alapított, a jezsuiták kezelésében lévő Theresianum, a másik pedig az 1755-ben életre hívott Theresianische Ritterakademie volt. Az utóbbi iskola nem tekinthető hagyományos lovagi akadémiának. Ugyan szorosabb szálak fűzték az udvarhoz, mint a jezsuiták akadémiáját, az intézmény igazgatója közvetlenül Mária Teréziának tartozott elszámolással, havonta részletes beszámolót kellett neki küldenie.²² Tantervében azonban kitűnt az átlagos nyugati lovagi akadémiák sorából, mivel a korábbi Theresianum jogi stúdiumának függetlenné vált iskolája volt. A jog- és államtudományok magas szintű művelése miatt egyfajta hierarchizált jogi szakiskolának tekinthető ez az intézmény. A lovagi akadémiákhoz hasonlóan világi tanárok tanítottak, elsősorban a bécsi egyetem és tudományos élet jeles professzorai (Joseph Riegger, Karl Anton Martini, Peter Banniza, Johann Heinrich Engelschall) és a lovagi exercitiumokat is világi mesterek oktatták. Az alapítónő célja az iskolával a jezsuita oktatási elvek és módszerek megkerülésével az állam számára hasznosnak ítélt tudás átadása volt, méltó nemesi környezetben. Az akadémia rendkívül költséges volt az udvar és a diákok számára is (tandíj összege évente: 900 forint). A pénzügyi nehézségek és az iskola rendkívül alacsony látogatottsága miatt, amiben a tandíj kiemelkedően magas összege mellett a hétéves háború (1756–1763) is közrejátszott (sok fiatal nemes abbahagyta tanulmányait a katonai karrier reményében), az akadémia 1758-ban bezárta kapuit.

Térjünk át a Theresianumban fellelhető általános lovagi akadémiákra jellemző jegyek bemutatására! A Collegium Theresianum nemcsak modern tudományos oktatást nyújtott, hasznos tudást közvetített, hanem számos „barokk” vonást hordozott magán. Az ismeretszerzés módja a lovagi akadémiákhoz hasonlóan a bécsi iskolában is hierarchizált volt, csak nemesi rangúak látogathatták, és közülük is csak azok, akiket (a magyarok esetében) a Magyar Királyi Udvari Kancellária vagy az alapítványok érdemesnek vagy arra rászorulóknak tartottak. A kapuk nyitva álltak azok előtt is, akiknek családja rendelkezett kellő vagyonnal, hogy fiaik költséges oktatását finanszírozzák.

Fontos külön kitérnünk a tandíj összegére, mert az iskola anyagi helyzetének megértésén túl jól érzékelteti, miért számított státuszszimbólumnak, ha valaki a Theresianumban tanulhatott.²³ Az alapítás utáni időszakban a szülőknek 400 forintba került gyermekük

tanulmányunkban fejtettük ki. Jelen dolgozatban az akadémia nevelési eszményére és nem az oktatás minőségére fókuszálunk.)

²² *Cicalek* 1872. 41. o.

²³ A Theresianumba különböző alapítványi helyeken is be lehetett kerülni, amelyek a tandíj egészét, vagy egy részét fedezték. Bővebben: *Geusau, Anton Reichsritter von: Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien, von den älteren Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. Aus echten Urkunden und Nachrichten.* Wien, 1803. (A továbbiakban: *Geusau* 1803.) 355–383. o.

theresianumbeli taníttatása. A fejdíj később – a ruházat, tisztítás és egyéb kiadások miatt – 800 forintra emelkedett. 1755. május 1-jétől pedig a lovaglóliskola költségeinek fedezése végett – amely fakultatív, igény szerinti kiadás volt – további 100 forinttal növelték a tandíj összegét, így az már 900 forintot tett ki.²⁴ 1755 és 1758 között a Theresianische Ritterakademie is azonos tandíjjal működött. A külön lovagi akadémia bezárása után a diákokat terhelő költségek újból alacsonyabbak lettek, a bezárásig a következő árak voltak érvényben: 420 forint tandíj, további 200 forint ruhára és tisztításra, saját udvarmester 270 forint, saját szoba 50 forint, lovaglóliskola használati díja 100 forint.²⁵ Ha egy szülőnek két vagy akár három fia járt az intézménybe, már meglehetősen komoly összeget igényelt. Ha egy erdélyi nemeset veszünk például, akkor az utazási és más járulékos költségekkel együtt a bécsi tanulás luxusnak számított, de a kapcsolatok miatt jó befektetésnek bizonyulhatott. Gerard van Swieten, akinek két fia tanult a Theresiaumban, a magas költségeket a jezsuiták rovására írta, és fel is emelte ellene a szavát.²⁶ Az akadémia második periódusának költségeiről a Theresianum 1802-ben kiadott statútumaiból nyerhetünk információkat (V. fejezetének 1. és 2. pontja). A diákok fejdíját 400 forintban állapították meg, tíz havi lovaglóliskola még további 100 forint költséggel járt. Ezt még ki kellett egészíteni 150–200 forinttal, ami a könyvek, írószerek, a rajzolás kellékei és egyéb felmerülő kiadások költségét fedezte.²⁷ Magánprefektus alkalmazása a zenei vagy egyéb lovagi különórákra további 200 forintot jelentett.²⁸

A növendékek kényelmét segítette, hogy négyükre jutott egy szolgáló és mindegyiküknek lehetett saját inasuk. Az akadémián belüli oktatási vagy akár kényelmi lehetőségek hierarchizáltak voltak: a lovaglóliskola, a magánprefektusok, a saját szoba külön költséget jelentettek. A szülők az anyagi helyzetük függvényében tudták biztosítani fiaik számára az akadémián belüli szolgáltatásokat, ami azonban a diákok között rivalizáláshoz vezethetett.²⁹

A Theresianum tandíja nemesi akadémiaéhoz illő volt. Ezek a költségek nem számítottak átlagon felülinek, a lovagi akadémiaik nyugaton is hasonló „árakkal” működtek. A Teréz-akadémiahoz céljaiban, szerkezetében és színvonalában leginkább hasonló iskola, a Savoyai Akadémia alig volt olcsóbb. A Laimgrubén működő akadémia tandíja 300 forint volt, amihez igények szerint további költségek társulhattak: saját udvarmester díja 270 forint, saját szoba ára 100 forint, lovaglóliskola használatának költsége 100 forint volt.³⁰ A Landschaftsakademie, amelyet 1749-ben a Savoyai Akadémiába integráltak, rendkívül költséges intézménynek számított azok számára, akik nem rendelkeztek „ösztöndíjjal”: 1692-től 1743-ig a tandíj, amely a diák saját szolgálatját is magában foglalta, 700 forint volt, 1743-ban ez az összeg 1000 forintra emelkedett, aki pedig saját udvarmestert is akart vinni, annak először 250, majd 350 forintot kellett fizetnie.³¹ De ha a fővárostól távolabbra tekintünk, akkor a birodalomban már más összegekkel találkozhatunk. Az 1767-ben Vácott, a bécsi Theresianum mintájára kialakított, azzal azonos nevet viselő iskola jelen-

²⁴ *Cicalek* 1872. 45. o.

²⁵ *Nachricht von der k. k. theresianisch-savoyschen Ritterakademie in Wien*. Wien, 1783. (A továbbiakban: *Nachricht* 1783.) 9. o.

²⁶ *Plettenbacher, Otto*: Über Uniformen und Degen theresianischer Zöglinge. In: Maria Theresia – Gedenkjahr, 1980: Theresianische Akademie in Wien. Hrsg. *Alfred Weissgräber*. Wien, 1980. (A továbbiakban: *Plettenbacher* 1980.) 65. o.

²⁷ Statuten der k. k. Theresianischen Ritterakademie. Wien, 1802. (A továbbiakban: Statuten 1802.) 54. o. Ezekről a költségekről és a Theresianum újbóli megnyitójáról egyfajta hirdetés formájában értesülhetünk: *Magyar Hirmondó*, 1797. 10. 27. (34. sz.) 557–558. o.

²⁸ Statuten 1802. 57. o.

²⁹ *Khavanova* 2008. 390–393. o.

³⁰ *Schwarz* 1897. 11–12. o.

³¹ *Mayer, Anton*: Geschichte der Ständischen Akademie in Wien. Wien, 1888. 25. o.

tősen alacsonyabb tandíjjal működött. A váci Theresianum piaristák kezelésében állt, de nem rendelkezett jogi stúdiummal, és az intézmény fénye is sokkal halványabb volt, a tandíj ennek megfelelően csak 180 forintra rúgott.³²

A Favorita kastélyban a diákok ténylegesen császári-királyi környezetben, az udvar közvetlen közelségében művelődhettek.³³ Az ifjú nemeselek oktatása és (igény szerinti) kiszolgálása főúri volt. Az akadémia éttrendje is ezt tükrözte: hetente legalább háromszor kellett a reggelihez kávé vagy csokoládét felszolgálni. Ebédre hat, vacsorára négy fogást szervíroztak, minden étkezés végén két tálon gyümölcsöt, sajtot, kétszersültet és édességet szolgáltak fel. A megfelelő korban lévő diákok mértékkel bort is fogyaszthattak, aminek meghatározott minimum értéke 10 forint volt, igény szerint a diákok sört is rendelhettek. A növendékek a böjti napokon szerényebb, de választékos (hal, tojás és lisztes) ételeket fogyaszthattak, Cicalek közli a mára már a Theresianum levéltárával együtt elpusztult böjti étlapot is.³⁴

Az akadémia tanárainak, de kiváltképp a prefektusoknak mindig szem előtt kellett tartaniuk, „hogy az akadémistáink nemesi fiatal emberek”.³⁵ A Theresianum statútuma kimondta, hogy az iskola célja „tervszerű képzése a szívnek és az értelemnek az állam számára”.³⁶ A kiváltságos rend iskoláztatása nemcsak az oktatásra terjedt ki, hanem a megfelelő nemesi neveltetésre is. A Theresianum tanárainak beszédeiben a nemesi neveltetés nem merült ki az előkelő környezetben és külsőségeiben, hanem lényegét és célját az állam számára hasznos elit képzése adta. Franz Saurau beszédében így szólt a magas rangú diákokhoz: „Születésüktől fogva, nemesi erkölcsökkel és ismeretekkel a polgártársaik előtt tündökölnék, de csak akkor érik el a nagy célt, ha az államot szolgálják.”³⁷

A Theresianumot az alapítónő nemesi kollégiumnak szánta, amelynek lényegéhez tartozott, hogy a tantárgyak pusztán ismertetésén túl megfelelő ethoszt is közvetítsen.³⁸ Ezen törekvés áthatotta az iskola légkörét, a tanítási ideál része lett, a jezsuitáknál és a piaristáknál egyaránt. A növendékeknek illemet is kellett tanulniuk, amelyeket különböző próbákön és előadásokon tudtak begyakorolni.³⁹ A világi szokásokon és protokollon kívűl a keresztényi erényekre is nagy hangsúlyt fektettek, mivel Mastalier szavaival élve: „De a tudományok csak külső ékszerek, ámbár az állam jobb részei, de a nagy test lelke az ország gazdagsága...”⁴⁰ A katolikus hittan, a katekizmus oktatása és a hitbeli nevelés a prefektusok feladata volt.

³² Kispárti 1922. 41. o.

³³ Mária Terézia udvara és a Theresianum közötti szimbolikus, reprezentatív kapcsolatról bővebben: Kökényesi Zsolt: „A nemesi ifjak minden szükséges tudományra és exercitiumra neveltessenek” – Mária Terézia uralkodói imázsa bécsi nemesi iskolák tükrében. In: Helytállás. Tanulmányok az Eötvös Konferencia XII. történeti üléséről. Szerk. László Gábor és Toronyi Alexandra. (Acta Historica Collegii de Iosepho Eötvös Nominati – Series 1. Nr. 3.) Eötvös Collegium Történetész Műhely. Budapest, 2012. 291–320. o.

³⁴ Cicalek 1872. 16. o.

³⁵ „daß unsere Akademisten adeliche junge Leute sind...” Vorschriften für die Präfecten in der Theresianischen und Savoyschen Akademie. Wien, 1780. (A továbbiakban: Vorschriften 1780.) 70. o.

³⁶ „zweckmäßige Bildung des Herzens und des Verstandes dem Staate” Statuten 1802. 3. o.

³⁷ „Durch Ihre Geburt berufen, mit edeln Sitten und Kenntnissen vor Ihren Mitbürgern zu glänzen, werden Sie nur dann diesen hohen Zweck erreichen, wenn Sie dem Staate dienen.” Saurau, Franz Grafen von: Rede bey der feyerlichen Wiederöffnung der K. K. Theresianum. Wien, 1797. 1–2. o.

³⁸ Áttekintés a Theresianumról és a lovagi eszményről: Igálffy-Igály, Ludwig: Ritterakademien und Ritterlichkeit: Bildungsinstitutionen im Spannungsfeld der Politik. (OSzK különlenyomat) é. n. (A továbbiakban: Igálffy-Igály é. n.)

³⁹ Igálffy-Igály 1980. 22. o.

⁴⁰ „Doch die Wissenschaften sind nur der äußerliche Schmuck wiewohl des besseren Theils des Staates, aber die Seele des großen Körpers ist der Reichthum der Länder...” Mastalier, Karl: Trauredé auf Franzen den Ersten Röm. Kaiser [etc.] als Hr. höchstseligen Majestät Leichenbesingniß in der Kirche des königlichen adelichen Ther. Coll. vor dessen versammelten Adel den 7. sept. 1765. gehalten wurde. 15. o.

A Theresianumban már a kezdetektől fogva nagy szerepet szántak a nemesi *exercitium*oknak, a vívásnak, lovaglásnak, és a gyakorlatok között a zászlódobás is helyet kapott. A lovagi *exercitium*ok a nemesi nevelés fontos részét képezték, a lovagi eszményképet és virtust tartották életben.⁴¹ Miként a lovagi tornák is szimbolikus jelentést hordoztak magukban, a fegyverforgató rend feladatkörét, dicsőségét reprezentálták,⁴² úgy az *exercitium*ok is a nemesi identitásnak és műveltségnek voltak a szerves részei. Mária Terézia 1749-ben háromórás látogatása alatt a könyvtár és a matematikai-fizikai kabinet mellett, a nemesi akadémia tánc- és vívóiskoláját is megtisztelte jelenlétével.⁴³ 1750-ben készült el az akadémia lovaglóiskolája, amely 20 lóval és két lovászmesterrel kezdte meg működését.⁴⁴ Az 1755 és 1758 között működő Theresianische Ritterakademie külön lovardával és 50 lóval rendelkezett, ezek az udvari lovarda részét képezték.⁴⁵ Később a diákok számával párhuzamosan az akadémia lóállománya is bővült, 1783-ban 50 ló és 4 lovászmester állt a növéndékek rendelkezésére.⁴⁶

Az 1780-ban kiadott prefektusi utasításokban olvashatjuk: „A testnek ténylegesen egy eszköznek kell lennie az emberi boldogsághoz, így nyilván fő feladat, hogy az első ifjú évektől rendszeresen gondozva legyen, mert az ifjúévek elmulasztását csak nehezen és ritkán lehet idősebb korban pótolni.”⁴⁷ A Theresianum tanrendje, statútumai és prefektusi előírásai nagy hangsúlyt fektettek a testi és lelki, illetve a tudományokra való nevelésre egyaránt. A lovagi akadémiai képzési repertoárjában kitüntetett helyen voltak jelen a testmozgással kapcsolatos tárgyak, amelyeket a *honnête homme*-nak feltétlenül tudnia kellett. A „*mens sana in corpore sano*” (ép testben ép lélek) mondás aktualitása azonban a XVIII. század második felében is megmaradt – a modern német egyetemek is hangsúlyozták a testgyakorlatok fontosságát, azonban ezek lovagi jellege fokozatosan átalakult. A Theresianum 1802. évi statútuma – annak ellenére, hogy az iskola neve tartalmazta a lovagi akadémia kifejezést – már gimnasztikai gyakorlatokat említ és nem nemesi *exercitium*okat.

Az úri kötelességek sorából sokszor kimarad, vagy méltatlan helyre kerül a tánc oktatása. A művészeti nevelés, kiváltképp a zenével kapcsolatos válfajai már az első évektől kezdve fontos részét képezték az iskola tanrendjének. Az uralkodónő kifejezett kérésére már 1746-ban volt táncoktatás. A táncstudás akkoriban elengedhetetlen kritériuma volt a magasabb posztok betöltésének. Az itáliai és francia táncok (például: volta, pavane, passemazzo, galliarde, cotillion, courande, sarabande, menuett és különböző változataik) ekkor a kultúrában és a bálók világában fontos szerepet játszottak.⁴⁸ Gemmel-Flischbach albuma csak 1773-tól tud tánc-, vívó- és lovászmesterekről az iskolában, azonban biztosra vehető, hogy már a megnyitás után nem sokkal be voltak töltve ezek a posztok.⁴⁹ A ko-

⁴¹ *Igálffy-Igály* é. n. 15. o.

⁴² *Alewyn, Richard*: Das grosse Welttheater. Die Epoche der höfischen Feste in Dokument und Deutung. Hamburg, 1959. 16–18. o.

⁴³ *Wienerisches Diarium*, 1749. 08. 04. (63. sz.)

⁴⁴ *Guglia* 1912. 26. o. A Theresianum lovaglóiskolájának berendezése kapcsán külön szónoklat is született, amely Mária Terézia anyai gondoskodását dicsőíti: *Fritz, Andreas*: Lobrede auf die Errichtung der königlich-Theresianischen Ritterschule. Wien,

⁴⁵ *Cicalek* 1872. 44. o.

⁴⁶ *Nachricht* 1783. 6. o.

⁴⁷ „Da der Körper ein wesentliches Werkzeug zur menschlichen Glückseligkeit seyn muß, so ist es gewiß eine Hauptpflicht, daß dessen Einrichtungen gleich von der ersten Jugend auf standesmäßig besorget werdet, weil die Verabsammungen der Jugendjahre schwerlich, und gar selten mehr in höheren Alter zu ersetzen sind.” *Vorschriften* 1780. 4–5. o.

⁴⁸ *Igálffy-Igály, Ludwig*: Über das Tanzen in Wien im Allgemeinen und am Theresianum im Besonderen. [S. l.] 1993. (A továbbiakban: *Igálffy-Igály* 1993.) 54. o.

⁴⁹ Album der K. K. Theresianischen Akademie (1746-1913). Zusammengestellt von: *Max Freiherr von Gemmel-Flischbach*. Wien, 1913. 17. o.

rabeli elvárásoknak megfelelően közülük többen olasz (Salomoni táncmester) és francia (Miré és Mathieu vívómesterek) származásúak voltak.

A lovagi akadémiákon a modern nyelvi képzés is nagy hangsúlyt kapott. A Theresianumban lehetőség volt a nemzeti nyelvek (cseh, magyar) mellett nyugati nyelvek (angol, francia olasz) elsajátítására. Ezek kiválasztása a szülők igényei alapján történt, és bármelyik évfolyamon beiktathatóak voltak a tanrendbe. Az akadémián a jezsuiták befolyása és a monarchia hagyományai miatt a latin természetesen kiemelkedő jelentőséggel bírt. Az oktatás német és latin nyelven folyt. A retorikai évfolyamok legfőbb feladata a latin nyelv elsajátítása volt. (1764-ben tiltották be a Theresianumban a jezsuita iskoladrámák latin nyelvű előadásait, és 1776-ban törölték el végérvényesen, hogy a szabadidőben is kötelezően a latint használják.⁵⁰) Magyar szempontból még érdemes megemlíteni, hogy a Theresianumban magyar nyelvet is tanítottak. A magyar nyelvtanárok közt találjuk Pierer Józsefet, Kerekes Sámuel és Bölöni Sámuel.

Peter Mainka feldolgozta Karl Abraham Freiherr von Zedlitz 1774-ben kezdődő és 1788-ig kibontakozó liegnitzi iskolareformját. Mainka műve egyedülállóan tekinthető, mivel a lovagi akadémiák oktatástörténetéről keveset tudunk, és hasonló részletességű esettanulmányoknak híján van a történettudomány.⁵¹ Zedlitz reformja a különböző tantárgyak és tudományágak mellett egyedül a nyelvoktatásra – a francia nyelv oktatására – tért ki külön az általános lovagi akadémiákra jellemző tantárgyak közül. A liegnitzi akadémia tanrendjében a francia kiemelkedő jelentőségű lett.⁵² 1774-től heti négy órában tanították, a szóbeli és írásbeli gyakorlatokra egyaránt nagy hangsúlyt fektettek, a növendékek étkezéskor csak franciául beszélhettek egymással.

Zedlitz oktatáspolitikai elveiben a tantárgyak színvonala és az oktatás-nevelés módszerei mellett nagy szerepet kapott a nemesi nevelés, mint hazafias kötelesség is. A brandenburg–poroszországi reformer a nemesi képzésben (az elit körülmények biztosítása mellett) a kiváltságos rend hasznos tudáshoz segítését és a megszerzett ismeretek később az állam számára való kamatoztatásának jelentőségét hangsúlyozta. Erről az elvről már címében árulkodik az 1776. november 7-én a porosz Királyi Tudományos Akadémián tartott előadásának a címe: „A hazafiságról, mint nevelési tantárgyról a monarchikus államokban.”⁵³

Ahhoz, hogy a Theresianum növendékei egységes képet „fessenek”, az összetartozás külső megnyilvánulási formája, az öltözék is szabályozva lett. Az iskolai egyenruhák használata e korszakban általánosan bevett szokásnak, inszignianak számított, a különböző uniformisokhoz hasonlóan társadalmi rangot és kollektív összetartozást fejeztek ki. A Theresianumban indulásakor nem volt egységesen elrendelt egyenruha, legalábbis nem tudunk róla. Khevenhüller emlékirataiban először 1753-ban találkozunk erre vonatkozó bejegyzéssel. A növendékek felső parancsra általánosan – amikor az uralkodónő színe

⁵⁰ Cerman 2006. 152. o.

⁵¹ A lovagi akadémiák napirendje struktúráiban hasonlóan tekinthető, de minden intézmény egyedi vonásokat is hordozott magában. A modern művekben alig lehet találkozni a *Ritterakademie*-k napirendjével, amelyek a diákok mindennapi életének a kereteit biztosították és a pedagógiatörténet számára is kiindulópontként szolgálhatnak, ezért tartjuk fontosnak a *Theresianum* napirendjeit közölni.

⁵² Mainka, Peter: Die Erziehung der adligen Jugend in Brandenburg-Preußen. Curriculare Anweisungen Karl Abrahams von Zedlitz und Leipe für die Ritterakademie zu Liegnitz. Würzburg, 1997. (A továbbiakban: Mainka 1997.) 87–90. o.

⁵³ „Über den Patriotismus als einen Gegenstand der Erziehung in monarchischen Staaten” Mainka 1997. 12. o. Joseph von Sonnenfels, a Theresianum neves államtudósa is hasonlóan vélekedett a nemesi nevelésről és annak fontosságáról: *Klingenstein, Grete*: Akademikerüberschuss als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus. Bemerkung über eine Rede Joseph von Sonnenfels aus dem Jahre 1771. In: *Klingenstein, Grete – Lutz, Heinrich – Stourzh, Gerald* (Hrsg.): Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis um 20. Jahrhundert. Wien, 1978. 192–200. o.

elé járultak – ünnepi fekete posztóból készült ruhát viseltek díszes mellénnyel. A magyar diákok ellenben kisebb szürke kabátot hordtak ezüstös mintázattal.⁵⁴ Az uniformisok nem katonai jellegűek voltak, hanem inkább elegánsak, ünnepiek. 1764. október 24-én született az első egységes rendelkezés a diákok öltözkéire vonatkozóan. Sötétkék posztóból készült kabátot kellett ezután hordaniuk piros mellénnyel, amely csak egyszerű ezüst szegélydíszsel rendelkezett, és kard is járt hozzá.⁵⁵ A ruházattal kapcsolatos ügyekkel külön *gardrobier* volt megbízva. A tanulók mindennapjaihoz szervesen hozzátartozott e viselet, arról is értesülünk, hogy az uralkodónő szigora fenyegeti azt, aki nyilvánosan e nélkül jelenik meg. A házon belül és vidéken más öltözékben is járhattak, a legfontosabb az volt, hogy Bécsben és „theresianumi diák” minőségben való megjelenéskor hordják. Az egyenruhát és a szükséges öltözeteket az akadémia biztosította. Egy nagyobb egyenruha úgy 50 forintba, egy közepes 42 forintba, egy kicsi 39 forint 50 krajcárba került, a későbbi javítások, igazítások ingyenesek voltak.⁵⁶ A *Magyar Hirmondó* a Theresianum újbóli megnyitásának ünnepekor a leendő magyar egyenruhákról részletesen beszámolt.⁵⁷ A forrásokban és a szakirodalomban ugyan sehol sem találtunk rá utalást, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy a Theresianumban működő egyes alapítványok szintén rendelkeztek külön egyenruhával vagy a közös egyenruhán valamilyen egységet feltüntető szimbólummal.⁵⁸

A berlini felvilágosult utazó észrevételei

A *Wienerisches Diarium*, Khevenhüller naplója, a *Realzeitung* és még sorolhatnánk az udvarközeli nyilvános forrásokat, amelyek a Theresianumról rendkívül kedvező képet festenek, azonban rendelkezésre áll egy forrás, amely egyértelműen elítéli a bécsi akadémiát, mégpedig a berlini Friedrich Nicolai feljegyzései.⁵⁹ Nicolai általában véve kritikával illeti a *Ritterakademie*-k szellemiségét és a hierarchizált, a társadalmi elitnek szóló oktatási formákat. A lovagi akadémiákat céltalanoknak tartja, szemlélete szerint a nemeseket nem nemesként, hanem emberként kellene nevelni és oktatni, így sokkal jobb emberekké válhatnának. A jezsuita és piarista nevelési elveket, sőt általában véve a szerzetesi iskolarendszert is elutasítja, úgy véli, hogy természetellenesek a módszereik, szerinte a papoknak és a szerzeteseknek fogalmuk sincs arról, hogy milyennek kell lennie egy jó családapának vagy állami tisztviselőnek. Luxusnak, pazarlásnak tartja, hogy 29 professzor jut 170 diákra, megjegyzi, hogy ez egy egész egyetemnek is elégséges

⁵⁴ Plettenbacher 1980. 64. o.

⁵⁵ Plettenbacher 1980. 78–81. o.

⁵⁶ Nachricht 1783. 3. o.

⁵⁷ „1, Barnább világos-kék rövid bé-gomboló mente, nyértz prémmel; három sor sárga réz aranyozott gombokkal; három sor arany sinórral, az az egy rend arany borítás, két rend hasonló arany Katona sujtással; szalma szín sárga béléssel, a gombházak gömbölyű arany sinórral.

2, Hasonló színű nadrág szíjra, három arany-sinórral, Tsuka-fő formára a két zsebje körül ki-karikázva.

3, Sárga-szalma szín Horváth dolmány hasonló gombok, és sinórokra, mint a mente.

4, Kordovány tiszma arany-borítással, sárga réz meg-aranyozott kis gömbölyű formájú sarkantyúval.

5, Három szegletű kalap, fekete hokrokkal (Moschen) s fél újni szélességű tsipkés szélű poszományskával (Schlingelle) sárga gombotskával.

6, A mente kék vállain, két arany tszafrangok (epoulétek).

7, Magyaros atzél kard, fekete felkötő szíjjal, atzél tsatokkal.” *Magyar Hirmondó*, 1797. 760–761. o.

⁵⁸ A korban szokás volt, hogy a különböző iskolák, vagy akár alapítványok is saját egyenruhával rendelkeztek, vagy előfordult, hogy az alapító (illetve annak védőszentjére) emlékezve külön medalliont kellett viselniük. A Theresianumot 1784-ben bezárták és 1797-ig nem nyitották meg újból. II. Lipót, azonban 1791-ben megalapította a Theresianische-Leopoldinische Ritterakademie alapítványt, amelynek diákjai a Löwenburg Konviktusban tanultak, akik szintén saját megkülönböztető egyenruhával rendelkeztek. *Colland, Friedrich: Kurzer Inbegriff von dem Ursprunge der Wissenschaften, Schulen, Akademien, und Universitäten in ganz Europa, besonders aber der Akademien und hohen Schule zu Wien*. Wien, 1796. 174–176. o.

⁵⁹ Nicolai 1784. 770–786. o.

lenne. A *Theresianum* sajátos oktatási rendszerét – a filozófiai és jogi évfolyamokat – is kritikával illeti, egy továbbfejlesztett lovagi akadémiát lát benne, amelyet elavultnak tart. Sőt, a bécsi egyetem szempontjából is károsnak látja az intézményt, mivel a fontos állami-udvari posztokhoz szükséges valamennyi stúdium elvégezhető ott, tehát az egyetem a nemesek számára megkerülhetővé válik. Úgy véli, hogy egyszerűbb és logikusabb lenne, ha a humaniora után a diákok az egyetemen folytatnák tanulmányaikat. Károsnak tartja, hogy a különböző (társadalmi) rendek a tudományok és az oktatás terén ennyire izolálva vannak egymástól. A legfontosabbnak az otthoni nevelést tekinti, a papi nevelés szerinte csak torzít. Szerinte a *Theresianum*mot célszerű lenne bezárni és helyette több nevelőintézetet finanszírozni. Egyedül Michael Denisről, az akadémia polihisztoráról (elsősorban költő, könyvtartudós) és a különböző gyűjteményekről szól elismerően.

Nicolai kritikájának fókuszában nem egyedül a *Theresianum*, hanem az egész fennálló oktatási gyakorlat állt. A nyugat-európai egyetemi nivóhoz képest visszamaradottabb oktatási elvek, módszerek és intézmények elborzasztják a berlini utazót. A protestáns területek lovagi akadémiáit is bírálja, de a bécsi akadémiát különös ellenszenvvel szemléli. A Teréz-akadémia az összbirodalmi elit gyűjtőintézménye volt, azonban a barokk udvari kultúra és formaságok még nagyban meghatározták jellegét. A felvilágosult, protestáns Nicolai az utilitarizmus és a filantropizmus prizmáján át tekint a Habsburg Birodalom számos jelenségére, köztük a *Theresianum*ra is, így azonban figyelmét elkerülhette az oktatott tantárgyak és professzoraik tudományos kvalitása, az intézmény szükségessége mind a társadalmi elit, mind az udvar számára.

Nicolai bírálata és szemléletmódja a Habsburg Birodalom oktatási helyzetéről nem tekinthető teljesen egyedülállónak. Grete Klingenstein egy tanulmányában feldolgozta, hogy az észak-német felvilágosult írók és egyetemi professzorok miként vélekedtek 1750 és 1790 között az osztrák egyetemekről.⁶⁰ A legfontosabb kritikai észrevételeik – amelyek a felvilágosodás ethoszával nem férhettek össze – a despotizmus és a tudomány összekapcsolódása, a tudás megszerzésének hierarchizált feltételei, egyházi korlátai és az oktatás szigorú állami felügyelete volt. Nicolai és II. József értékmérceje több ponton fedte egymást, így következhetett be, hogy uralkodói rendelet alapján 1784-ben a *Theresianum*ot feloszlatták.

1797-ben az akadémiát II. Ferenc újra megnyitotta. A *Theresianum*ban az újrainduláskor a bezárás előtti állapotok restaurációja figyelhető meg, de a fokozatos változás a korról elkerülhetetlen volt. Mint láthattuk, az iskola státúsumában és Saurau kurátor beszédében a nemesi képzés és az állam haszna kéz a kézben járt. Ludwig Igálffy-Igály szerint a *Theresianum*ban nem szűnt meg a lovagi eszménykép közvetítése a XIX. században sem.⁶¹ Azonban az ifjú Montoni dolgozatában már 1770-ben olvashatunk olyan sorokat, amelyek a nemesi *exercitiumok* és a lovagi akadémiai jegyek átalakulását vetítik előre: „Elhagyja a Lovagi Iskolát. Az, aki lovagol, játszik, látogatásokat tesz, ki nem hagy egy színdarabot sem, lakmározik, táncol és vadászik, és e tevékenységekkel tölti rátermettséget adó ifjúságát.”⁶²

⁶⁰ Klingenstein, Grete: Despotismus und Wissenschaft. Zur Kritik norddeutscher Aufklärer an der österreichischen Universität 1750–1790. In: Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert. Hrsg. von Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Heinrich Lutz. Wien, 1976. 126–157. o.

⁶¹ Igálffy-Igály é. n.

⁶² „Er verlässt die Ritterschule. O nun reitet, nun spielet er; nun stattet er Besuche ab, nun versäumt er kein Schauspiel, er schmauset, er tanzt, und jaget, und unter diesen Beschäftigungen bringt er die tauglichste Zeit sich geschicket zu machen, die Jugend, vollends durch.” Montoni, Joseph Freyherr von: Betrachtungen über die Pflichten des Adels gegen die Wissenschaften. In: Jugendfrüchte des k. k. Theresianum. [Hrsg. Denis Martin.] Erste Sammlung. Wien, 1770. 92. o.

FÜGGELÉK

Nyári napirend⁶³

Az oktatási napokon (hétfő, kedd, szerda, péntek, szombat)	
05:30	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
6:00	reggeli ima
6:15	közös mise, azt követően reggeli
7:00	fakultatív órák kezdete egyes osztályokban pl.: botanika
8:00–10:00	általános tanórák
10:00–13:00	gimnasztika: tánc, vívás, lovaglás, lovas torna – megszakítva francia nyelvoktatással vagy más tudományos tárggyal
13:00	ebéd, utána a kertben játék
14:30	előkészület az általános tanórákra
15:00–17:00	általános tanórák
17:00	pihenés a kertben
18:00	római, angol, cseh vagy magyar irodalom – vagy egyes évfolyamokon mezőgazdaságtan vagy zeneoktatás
19:00	hittan és morális oktatás
19:30	általános magánóra, felkészülés a következő tanítási napra
20:30	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

A vásár- és ünnepnapokon	
06:30	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
7:00	reggeli ima
7:30	közös mise, azt követően reggeli
9:00–11:00	magánórák, a házi és egyéb iskolai feladatok elkészítése, ill. irodalmi foglalkozás
11:00-13:00	prédikáció, második ünnepélyes mise, utána tetszés szerinti foglalkozás
13:00- 15:30	ebéd, utána a kertben játék
15:30-17:00	irodalmi foglalkozás, nyelvgyakorlás, zeneóra
17:00-18:30	pihenés a kertben
18:30-20:30	tantárgyak átismétlése, előkészület a következő tanítási napra
20:30	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

⁶³ Statuten 1802. 68–71. o.

Rekreációs (felüdülési nap): csütörtök	
06:30	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
7:00	reggeli ima
7:30	közös mise, azt követően reggeli
9:00–10:00	magánórák, a házi és egyéb iskolai feladatok elkészítése, ill. irodalmi foglalkozás
10:00–13:00	olasz vagy francia nyelv oktatása; rajzolás vagy lovaglás
13:00–15:30	ebéd, utána a kertben játék
15:30–17:00	irodalmi foglalkozás, nyelvgyakorlás, zeneóra
17:00–18:30	pihenés a kertben
18:30–20:30	tantárgyak átvizsgálása, előkészület a következő tanítási napra
20:30	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

Téli napirend⁶⁴

Az oktatási napokon	
6:00	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
6:30	reggeli ima
6:45	közös mise, azt követően reggeli
8:00–10:00	általános tanórák
10:00–18:00	teljesen megegyezik a nyári napirenddel
18:00	magánórák
19:00	pihenés a társalgóban vagy a gyűjteményeknél
20:00	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

Vasár-, ünnep- és rekreációs napokon	
7:00	felkelés, felöltözés, reggeli előkészületek
7:45	reggeli ima
8:00	közös mise, azt követően reggeli
9:00–14:00	teljesen megegyezik a nyári napirenddel
14:00-15:00	kikapcsolódás, jó idő esetén séta, vagy más mozgási lehetőség
15:00–17:00	nyelvgyakorlat, zeneóra, rajzolás
17:00–19:00	magánórák
19:00–20:00	rekreáció, felüdülés
20:00	vacsora, esti ima – a diákok korának és osztályának megfelelően lefekvés

⁶⁴ Statuten 1802. 72–73. o.

ZSOLT KÖKÉNYESI

‘WORKSHOP OF NOBLE VIRTUES.’ COLLEGIUM THERESIANUM AS A
KNIGHTS’ ACADEMY

Summary

Parallel with the study of noblemen’s erudition, internation and Hungarian special literature offer more and more works to read about knights’ academies. It were the professional papers of mainly German language that drew historians’ attention to the significance of *Ritterakademies*. The reception of the results of these papers is perceptible in recent Hungarian literature on the topic, too. The aim of this present paper is to put the Viennese Theresianum under closer examination; this traditional (18th-century) western school for nobles that was established in 1746. No doubt this institution for the education of the elite had many modern features, mainly in respect of the scientific level of teaching. In addition, it also bore the characteristics of a knights’ academy. Besides teaching the so-called *noble exercitiums* (horseriding, fencing, dancing), the Theresianum conveyed the noble ethos, and also had a representative power in terms of rule and society. The paper endeavours to reveal these attributes through the example of the Viennese school, presenting, to the extent possible, some other examples as comparisons up until the beginning of the 19th century, when the era of knights’ academies came to an end.

ZSOLT KÖKÉNYESI

« L’ATELIER DES VERTUS NOBILIAIRES. »
LE COLLEGIUM THERESIANUM COMME ACADEMIE DE CHEVALERIE

Résumé

Outre la culture nobiliaire, les académies de chevalerie sont de plus en plus souvent traitées dans la littérature nationale et internationale. Ce sont principalement des ouvrages de langue allemande qui ont attiré l’attention des historiens sur l’importance des *Ritterakademies*, et on constate l’effet de ces travaux aussi sur la littérature hongroise spécialisée en la matière. Le but de mon étude est d’examiner le Theresianum de Vienne créé en 1746 comme une école nobiliaire occidentale classique (du 17e siècle). Même si cette institution de formation de l’élite établie dans la capitale impériale était moderne à bien des égards, mais essentiellement pour le niveau scientifique de l’enseignement, elle avait aussi les caractéristiques des académies de chevalerie. En plus de l’enseignement des *exercices nobles* (équitation, escrime, danse), le Theresianum transmettait également l’ethos nobiliaire et représentait une force pour le pouvoir et la société. A travers l’exemple de l’école viennoise, je vais développer ces attributs en faisant également des comparaisons, dans la mesure du possible, jusqu’au début du 19e siècle où l’époque des académies de chevalerie a pris fin.

ZSOLT KÖKÉNYESI

„WERKSTATT DER ADELSTUGENDEN.”
DAS COLLEGIUM THERESIANUM ALS RITTERAKADEMIE*Resümee*

In der internationalen und ungarischen Fachliteratur ist parallel zur Erforschung der Bildung des Adels immer mehr über die Ritterakademien zu lesen. In erster Linie deutschsprachige Facharbeiten lenkten die Aufmerksamkeit der Historiker auf die Bedeutung der Ritterakademien. Die Rezeption der diesbezüglichen Ergebnisse lässt sich auch in der neueren ungarischen Fachliteratur beobachten. Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, das 1746 in Wien gegründete Theresianum als traditionelle westliche Adelsschule (des 17. Jahrhunderts) einer genaueren Untersuchung zu unterziehen. Die Institution in der Kaiserstadt, die zur Ausbildung der Elite gegründet worden war, wies zweifelsohne zahlreiche moderne Züge auf – in erster Linie hinsichtlich des wissenschaftlichen Niveaus der Ausbildung –, trug jedoch neben diesen auch die Charakteristika der Ritterakademien an sich. Über den Unterricht der sog. *adeligen Exerzitien* (Reiten, Fechten, Tanzen) hinaus vermittelte das Theresianum einen Adelsethos und verfügte auch über eine herrschaftlich-gesellschaftliche repräsentative Kraft. In meiner Studie unternehme ich den Versuch, diese Attribute am Beispiel dieser Schule in Wien detailliert aufzuzeigen, den Möglichkeiten entsprechend mit vergleichendem Ausblick bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts, als das Zeitalter der Ritterakademien zu Ende ging.

ЖОЛТ КЕКЕНЬЕШИ

„МАСТЕРСКАЯ ДВОРЯНСКИХ ДОБРОДЕТЕЛЕЙ”.
COLLEGIUM THERESIANUM КАК АКАДЕМИЯ РЫЦАРЕЙ*Резюме*

В международной и отечественной специальной литературе наряду с исследованиями по образованию дворянства можно все больше читать об академиях рыцарей. В первую очередь специальные работы на немецком языке обращают внимание историков на значение *Ritterakademie (Рыцарских академий)*, восприятие результатов которых можно наблюдать и в новейшей венгерской специальной литературе. Цель настоящего исследования детально рассмотреть работу основанного в 1746 году венского Theresianum-а как традиционной (XVII века) западной дворянской школы. Учреждение по воспитанию и образованию элитной молодежи императорского города несомненно носило на себе целый ряд современных современных черт – в первую очередь в отношении научного уровня преподавания, – но наряду с этим для него характерны были также научные параметры рыцарских академий. Помимо обучения так называемым *дворянским упражнениям* (конному спорту, фехтованию, танцам) Theresianum также прививал навыки дворянской культуры и репрезентативного державно-общественного воззрения и воздействия. В настоящей статье автор на примере венской школы стремится показать характерные атрибуты такого характера и в соответствии с возможностями дает сопоставления и характеристики вплоть до начала XIX века, когда эпоха рыцарских академий подошла к концу.